

ABSTRACT: The “Citri et Aurea” Polish-Italian garden seminar was a special educational and promotional event organised online by the Museum of King John III’s Palace at Wilanów in collaboration with the Uffizi Gallery in Florence, which took place in the early September 2020 owing to partial financing from the funds of the Ministry of Culture and National Heritage programme “The Inspiring Culture”. The event was attended by eminent experts and practitioners working at various historical residences, who presented the achievements of both countries in the field of the conservation of historic gardens and citrus collections. The Uffizi Gallery in Florence was represented by Dr Bianca Maria Landi, a Boboli Gardens coordinator and curator of the botanical heritage, and arch. Paola Ruggieri, a curator of their architectural heritage, who gave a lecture on the conservation, protection and renovation of the Boboli Gardens. Gianni Simonti, a Boboli Gardens gardener and curator of its historical citrus collection, gave an account of the 470-year-old traditions of that collection from the perspective of the plants and architecture. Jacek Kuśmierski, a historic garden specialist at the Museum of King John III’s Palace at Wilanów, reported on the past and present of Wilanów’s citrus collection, whereas Łukasz Przybylak, the head of Garden Department, presented the history and the future perspectives regarding the renovation of the orangery garden. The delegate of the Nieborów and Arkadia Museum, Agnieszka Chmielewska from its Department of Greenery, gave a lecture on the facts and legends surrounding its citrus collection. The seminar closed with a presentation given by Beata Kańska, the head of the gardens at the Royal Łazienki Museum in Warsaw, who discussed the 250-year history of its orangery and citrus-tree collection. The “Citri et Aurea” garden seminar is an unique example of cooperation between Poland and Italy in the field of historical garden design, which will be continued in the following years in the areas of scholarly research, designing educational materials, and garden exhibitions.

KEYWORDS: Wilanów, Florence, Boboli Gardens, King John III, Cosimo III de’ Medici, garden, plants

KOMUNIKAT

POLSKO-WŁOSKIE SEMINARIUM OGRODOWE „CITRI ET AUREA”

THE “CITRI ET AUREA” POLISH-ITALIAN GARDEN SEMINAR

Jacek Kuśmierski
Muzeum Pałacu Króla Jana III
w Wilanowie

Studia Wilanowskie t. XXVII, 2020
s. 173–180
Rocznik, ISSN: 0137-7329

Wprowadzenie

Umocnienie kontaktów dyplomatycznych pomiędzy dworami wielkiego księcia Toskanii Kosmy III Medyceusza i króla Jana III po zwycięskiej bitwie pod Wiedniem zaowocowało w 1684 roku przesłaniem do Wilanowa ośmiu skrzyń roślin. Wśród gatunków wymienionych w źródłach znajduje się m.in. cytryna lumia zwana Jabłkiem Adama (*Citrus lumia* ‘Pomum Adami’), wręczana w tamtych czasach w dowód przyjaźni. Delikatny transport pokonał ponad 1600 km drogi z Florencji do Warszawy najprawdopodobniej przez jeden z głównych szlaków handlowych

prowadzących przez Wenecję, Wiedeń, Bramę Morawską i Kraków. Niezwykła historia roślin sprzed prawie 340 lat stała się przyczynkiem do rozpoczęcia współpracy pomiędzy Ogrodami Boboli zarządzanymi przez Galerię Uffizi i Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Specjaliści włoscy swoją ekspercką wiedzą wesprą zespół muzeum wilanowskiego w realizacji niezwykle ambitnego przedsięwzięcia – rekonstrukcji kolekcji historycznych odmian cytrusów. Proces jej odtwarzania rozpoczęto w 2016 roku, gdy w ogrodzie barokowym pojawiło się 38 drzew pomarańczowych umieszczonych w charakterystycznych dębowych donicach malowanych w biało-zielone pasy¹. Wilanowska kolekcja liczy obecnie ponad sto egzemplarzy cytrusów w siedmiu gatunkach i stanowi rzadki w Polsce zbiór drzew oranżeryjnych².

W pierwszym etapie projektu „Citri et Aurea”, zrealizowanym w 2019 roku, troje pracowników wilanowskiego muzeum przybyło do Florencji z wizytą studyjną, aby zapoznać się z tradycyjnymi metodami uprawy oraz tokańskim rzemiosłem ogrodowym. Przyjazd stał się okazją do wymiany wiedzy i doświadczeń w zakresie konserwacji ogrodów historycznych i kolekcji drzew cytrusowych³. Podczas seminarium ogrodowego *online*, które odbyło się na początku września 2020 roku, zaprezentowano osiągnięcia instytucji Polski i Włoch na polu konserwacji zabytkowych ogrodów i kolekcji cytrusów. Jego organizacja była możliwa dzięki dofinansowaniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programu „Kultura Inspirująca”.

Seminarium ogrodowe

Zgodnie z pierwotnym planem seminarium miało się odbyć między 30 sierpnia a 4 września 2020 roku. Jego pierwszą „terenową” częścią miała być wizyta studyjna włoskich uczestników projektu w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Muzeum w Nieborowie i Arkadii oraz Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, gdzie mieli zapoznać się z najwybitniejszymi przykładami polskich założeń pałacowo-ogrodowych wpisanych na Listę Pomników Historii oraz najważniejszymi kolekcjami

1 J. Kuśmierski, *Citri et Aurea*, „Giardino Italiano. Rivista Internazionale Monografica di Architettura del Giardino”, 2020, nr 7, s. 72–73; *idem*, *From Florence to Warsaw*, „Historic Gardens Review”, 2020, nr 41, s. 11–15; Ł. Przybylak, *Die Zitrusammlung des Schlosses in Wilanów. Geschichte und Perspektiven*, „Zitrusblätter. Mitteilungen des Arbeitskreises Orangerien in Deutschland e.V.”, 2020, nr 21, s. 1–3; J. Kuśmierski, „*Citri et Aurea*” – *polsko-włoska współpraca ogrodowa / „Citri et Aurea”, collaborazione di giardinaggio polacco-italiana*, „Gazzetta Italia”, 2020, nr 81, s. 52–55.

2 Obecnie w Polsce oprócz pałacu w Wilanowie największe historyczne kolekcje roślin oranżeryjnych posiadają jedynie Łazienki Królewskie w Warszawie, pałac Radziwiłłów w Nieborowie oraz pałac Branickich w Białymstoku; Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Rzymie, <https://www.polonia.travel/it/cosa-vedere/monumenti-storici/castelli-e-palazzi/palazzi-giardini-e-agrumi> (dostęp: 9 X 2020).

3 J. Kuśmierski, Ł. Przybylak, A. Ziemelewska, „*Citri et Aurea*”: *wymiana wiedzy i doświadczeń w zakresie historycznych kolekcji cytrusów*, „Studia Wilanowskie”, t. 27, s. 163–172.

cytrusów. Na jej podsumowanie w Wilanowie zaplanowano część wykładową z udziałem znakomych ekspertów i praktyków pracujących dla historycznych rezydencji. Jednak ze względu na pogarszającą się sytuację epidemiologiczną związaną z pandemią COVID-19 postanowiono o zmianie formuły seminarium ze stacjonarnej na *online*, co miało zapewnić bezpieczeństwo i komfort jego uczestnikom (il. 1).

il. 1

Plakat polsko-włoskiego seminarium ogrodowego „Citri et Aurea”

175

Citri et aurea

Polsko-włoskie seminarium ogrodowe

Seminario polacco-italiano sul giardino

1–3 września 2020, Warszawa
Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie
1-3 settembre 2020, Varsavia
Museo del Palazzo del Re Jan III di Wilanów

Organizator
Organizzatore

Partner strategiczny
Partner strategico

Partnerzy
Partner

Dofinansowano ze środków
Ministra Kultury i Dziedzictwa
Narodowego w ramach
Programu „Kultura Inspirująca”
Il progetto è stato finanziato con
i fondi del Ministero della cultura
e del patrimonio nazionale
della Repubblica di Polonia
nell'ambito del programma
“La Cultura che ispira”

Patroni seminarium
Seminario patrocinato da

Patronat medialny
Media partner

Galerię Uffizi we Florencji reprezentowała dr Bianca Maria Landi, koordynatorka Ogrodów Boboli i kuratorka dziedzictwa botanicznego, a także arch. Paola Ruggieri, kuratorka dziedzictwa architektonicznego, z wykładem poświęconym konserwacji, ochronie i rewitalizacji Ogrodów Boboli⁴. Działania w tym zakresie podporządkowane są idei ogrodu historycznego jako formy podlegającej nieustannym przemianom. Ich dynamikę kształtuje czas, pierwotna struktura założenia, wzrost roślin i ewolucja kompozycji oraz codzienna pielęgnacja. Tożsamość Ogrodów Boboli tworzy przeszłość wyrażająca się w bogatej, sięgającej połowy XVI wieku historii tego miejsca i w cennych zasobach botanicznych, terażniejszość pod postacią działań konserwatorskich oraz wizja przyszłości oparta na międzynarodowej współpracy, nauce, badaniach, wystawach, wydarzeniach i digitalizacji.

O 470-letnich tradycjach historycznej kolekcji cytrusów Ogrodu Boboli opowiedział Gianni Simonti, ogrodnik i kurator sprawujący nad nią opiekę⁵. Jej tradycje sięgają czasów Medyceuszy, gdy drzewa cytrusowe utożsamiano ze złotymi jabłkami Hesperyd i symbolem siły Herkulesa. Wielkość oraz różnorodność gatunkowa kolekcji ewoluowała w kolejnych wiekach. Za panowania wielkiego księcia Toskanii Kosmy III Medyceusza 116 odmian cytrusów zostało uwiecznionych na płótnach przez włoskiego malarza Bartolomea Bimbiego, co stanowi dowód ich wielkiego znaczenia. Kolekcja była eksponowana w różnych częściach Ogrodów Boboli m.in. w Ogrodzie Rycerskim i na Wyspie, a zimą przechowywano ją w specjalnych pomieszczeniach (wł. *Stanzone*) chroniących rośliny przed chłodem. Jej zasoby mocno uszczupliła II wojna światowa i wylew rzeki Arno w 1966 roku. Obecnie w Ogrodach Boboli znajduje się pięćset okazów drzew cytrusowych w sześćdziesięciu gatunkach i odmianach, z których połowa pochodzi z czasów Medyceuszy.

Jacek Kuśmierski, specjalista ds. ogrodów historycznych Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, przybliżył historię wilanowskiej kolekcji cytrusów od jej początków sięgających czasów Jana III, po rozkwit w wieku XVIII i kompletne zniszczenie w XX stuleciu⁶. Pierwsza, drewniana pomarańczarnia powstała w Wilanowie w 1682 roku z inicjatywy króla i gromadziła kolekcję, w której znajdowały się

4 B.M. Landi, P. Ruggieri, *Radici e futuro. Conservazione, tutela e valorizzazione del Giardino di Boboli*, Florencja 2020. Prezentacja multimedialna udostępniona na kanale YouTube Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: <https://www.youtube.com/watch?v=qRk1Xc7R4As> (dostęp: 23 X 2020).

5 G. Simonti, *La collezione storica degli agrumi di Boboli attraverso i suoi 470 anni di storia. Varietà, architetture, materiali e metodologie di coltivazione attraverso i secoli*, Florencja 2020. Prezentacja multimedialna udostępniona na kanale YouTube Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: *ibidem*.

6 J. Kuśmierski, *Historia i przyszłość wilanowskiej kolekcji cytrusów*, Warszawa 2020. Prezentacja multimedialna udostępniona na kanale YouTube Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: *ibidem*.

przede wszystkim granaty, mirty, wawrzyny, jaśminy, krzewy rozmarynu, pomarańcze i cytryny. Jej kolejna właścicielka, Elżbieta Sieniawska, powiększyła ją do ok. trzystu drzewek cytrusowych, a także sfinansowała budowę nowej, murowanej i trzy razy większej pomarańczarni. W połowie XVIII wieku kolekcję czterystu okazów roślin egzotycznych i śródziemnomorskich przeniesiono do nowej oranżerii wzniesionej w północnej części kompleksu pałacowego. Późniejsze zmiany dziejowe doprowadziły do rozproszenia i zubożenia wilanowskiej kolekcji. Jej ostateczny kres położył wybuch II wojny światowej, a proces odtwarzania trwa do dziś w ramach projektu „Citri et Aurea”.

Lukasz Przybylak, kierownik ogrodów, zaprezentował przeszłość i dalsze perspektywy rewaloryzacyjne wilanowskiego ogrodu oranżeryjnego⁷. Ponad trzystuletnia historia tego założenia dzieli się na trzy główne rozdziały: okres króla Jana III i budowy ogrodu oranżeryjnego w południowej części rezydencji wilanowskiej, czas mecenatu Elżbiety Sieniawskiej i króla Augusta II, którzy wynieśli owe założenie do rangi ogrodu ozdobnego, oraz ten ostatni, związany z budową oranżerii w północnej części kompleksu pałacowego wraz z nowym ogrodem służącym do ekspozycji roślin egzotycznych. Tę funkcję pełnił on aż do lat trzydziestych XX wieku, gdy został przeprojektowany na pierwszy w Polsce ogród bylin współczesnych. We wrześniu 1939 roku w wyniku ostrzału artyleryjskiego doszło do zniszczenia wilanowskiej oranżerii wraz z otaczającym ją założeniem. W latach powojennych obiekt przeprojektowano na ogród polskiej rzeźby współczesnej. Zgodnie z przyjętą koncepcją rewaloryzacji wnętrze oranżerii i figami ma zostać ponownie zaaranżowane do przechowywania roślin cytrusowych i egzotycznych, a sam ogród będzie służył do ich ekspozycji, z zachowaniem wszystkich udokumentowanych nawarstwień historycznych.

Muzeum w Nieborowie i Arkadii reprezentowała Agnieszka Chmielewska z Działu Zieleni, wygłaszając wykład poświęcony faktom i mitom związanym z tamtejszą kolekcją cytrusów⁸. Ten jeden z najsłynniejszych zbiorów roślin egzotycznych w Europie Środkowej sięga swymi korzeniami osiemnastowiecznego Drezna, skąd po zakupie przez księżnę Helenę Radziwiłłową został przewieziony tratwami do Nieborowa. Tam, otoczony profesjonalną opieką przez miejscowych ogrodników, cieszył zmysły właścicieli i ich gości przez 74 lata. W połowie XIX wieku kolekcję odkupił car Aleksander II z zamiarem przetransportowania jej do Petersburga. Koszt tej operacji był jednak tak duży, że zaniechano jej wykonania, a pokaźne

7 L. Przybylak, *Wilanowski ogród oranżeryjny – historia i perspektywy*, Warszawa 2020. Prezentacja multimedialna udostępniona na kanale YouTube Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: *ibidem*.

8 A. Chmielewska, *Ile prawdy jest w legendzie – fakty i mity dotyczące nieborowskiej kolekcji roślin cytrusowych*, Nieborów–Warszawa 2020. Prezentacja multimedialna udostępniona na kanale YouTube Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: *ibidem*.

zbiory zostały przeniesione do Łazienek Królewskich. Tam przetrwały one do I wojny światowej, lecz podczas mroźnej zimy uległy całkowitemu zniszczeniu. Nieliczne okazy historycznych drzew, które przetrwały w Nieborowie, spłonęły w pożarze oranżerii w 1981 roku. Do dziś trwa proces żmudnej rekonstrukcji dawnych zasobów roślin.

Seminarium zakończyła prezentacja Beaty Kańskiej, kierowniczkii ogrodów Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, która omówiła 250-letnią historię tamtejszych oranżerii i kolekcji roślin cytrusowych⁹. Ich geneza sięga drugiej połowy XVIII wieku, kiedy to król Stanisław August Poniatowski wznosił „Oranżerię Wielką” (zw. dziś Starą Oranżerią), według projektu Dominika Merliniego. Jej wnętrze skrywało ogromną kolekcję roślin wycenianą na 6309 dukatów (obecnie 3 340 000 zł). Kolejne budowle powstały w XIX wieku. Należy do nich Oranżeria Neogotycka zbudowana według projektu Jakuba Kubickiego, Nowa Oranżeria będąca dziełem Adama Loewego i Józefa Orłowskiego oraz Oranżeria Nieborowska, której projekt sporządził budowniczy Krakau. W 1915 roku przechowywana w nich kolekcja roślin uległa całkowitemu zniszczeniu w wyniku zamrożenia. Łazienki Królewskie posiadają obecnie 63 okazy drzew cytrusowych i 24 oliwki europejskie, które zimą przechowywane są w Nowej Palmiarni zbudowanej w 2016 roku.

Seminarium ogrodowe „Citri et Aurea” realizowane przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie we współpracy z Galerią Uffizi we Florencji to unikatowy przykład współpracy pomiędzy Polską a Włochami w obszarze sztuki ogrodowej. Profesor Dorota Folga-Januszewska, zastępca dyrektora Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, podczas powitania prelegentów przypominała:

Florencja i Rzym to chyba najczęściej występujące w polskiej literaturze miasta-ideały, do których jeżdżono po piękno, nauki, rozrywkę, ale także po owoce natury i ogrodowe wizje. Od XVI w. zapisano tysiące kart notatkami z wypraw włoskich owocujących architekturą, malarstwem, rzeźbą, ale przede wszystkim sztuką ogrodów. Wilanów: pałac-muzeum i otaczające go ogrody są znakomitym przykładem tej tradycji. Nasze Muzeum, w którym tradycja kuchni jest traktowana równie badawczo i naukowo jak historia wszelkich innych sztuk, jest z pewnością miejscem, w którym doświadczenie projektu „Citri et Aurea” znakomicie wpisuje się w historię zmysłów, doznań i wrażeń.

Dyrektor Galerii Uffizi dr Eike Schmidt dodał:

Projekt „Citri et Aurea” napawa mnie dumą, ponieważ pozwala przyszłościowo myśleć o owocnej i trwającej od pokoleń wymianie

⁹ B. Kańska, *Oranżerie Łazienek Królewskich - fakty i legendy o kolekcjach roślin cytrusowych*, Warszawa 2020. Prezentacja multimedialna udostępniona na kanale YouTube Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: *ibidem*.

il. 2

Polscy uczestnicy seminarium podczas wizyty studyjnej w ogrodach wilanowskich

kulturalnej między Polską a Włochami, zainicjowanej w epoce baroku przez księcia Toskanii Kosmę III Medyceusza. Dzięki współpracy partnerskiej między Ogrodami Boboli i Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie ta trwająca od wieków wymiana doświadczeń i sprawdzonych rozwiązań – skoncentrowana na ogrodnictwie, w ogólnym znaczeniu, a w szczególności na kolekcji drzew cytrusowych i ich pielęgnacji – mogła zostać skutecznie wznowiona¹⁰.

Prawie trzygodzinne, pełne nagranie wykładów w języku polskim, włoskim i angielskim są dostępne na kanale Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie i Galerii Uffizi we Florencji w serwisie YouTube¹¹. Seminarium zrealizowano z dofinansowania ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programu „Kultura Inspirująca”. Partnerem strategicznym wydarzenia była Galeria Uffizi we Florencji, a swojego wsparcia udzieliły polskie placówki we Włoszech – Instytut Polski i Stacja Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Rzymie. Patronami seminarium był Włoski Instytut Kultury w Warszawie, Europejski Szlak Ogródów Historycznych oraz Polska Organizacja Turystyczna. Patronat medialny sprawował polsko-włoski magazyn „Gazzetta Italia”.

10 Polsko-Włoskie Seminarium Ogrodowe „Citri et Aurea” *online*, Warszawa–Florencja 2020. Materiały prasowe Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: https://www.wilanow-palac.pl/polsko_wloskie_seminarium_ogrodowe_citri_et_aurea_1_3_wrzesnia_2020.html (dostęp: 23 X 2020).

11 Nagrania z seminarium dostępne są w języku polskim, angielskim i włoskim. Zob. *ibidem* oraz Galeria Uffizi we Florencji, https://www.uffizi.it/magazine/seminario_citri_et_aurea (dostęp: 27 X 2020).

Podsumowanie

Polsko-włoskie seminarium ogrodowe stanowiło ważne podsumowanie dotychczasowych etapów realizacji projektu „Citri et Aurea” (il. 2). W kolejnych latach planowane jest ukończenie badań historycznych, m.in. listów ze zbiorów Archiwum Państwowego we Florencji, wyszukanych przez dr Annę Ziembleską podczas kwerend w 2019 roku¹². Istotnym wątkiem będzie również analiza wpływów saskich na kształtowanie się wilanowskiej kolekcji w XVIII wieku, czego przejawem mogły być donice malowane w biało-zielone pasy. Zebrany materiał posłuży do opracowania materiałów edukacyjnych, udostępnionych w serwisie „Pasaż Wiedzy”, redagowanym przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Wyniki badań historycznych staną się również podstawą do opracowania wystawy ogrodowej, która w kolejnych latach ma być prezentowana w Ogrodach Boboli we Florencji oraz ogrodach wilanowskich.

Podziękowania

Chciałbym podziękować wszystkim pracownikom Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie za wsparcie przy organizacji polsko-włoskiego seminarium, a w szczególności Łukaszowi Przybylakowi za sprawną koordynację całego projektu oraz Marcinowi Wielgo za profesjonalną obsługę techniczną wykładów.

SPIS ILUSTRACJI

- s. 175 Plakat polsko-włoskiego seminarium ogrodowego „Citri et Aurea”, ryc. Wojciech Staniewski, 2020 (+kolorowa wkładka)
- s. 179 Polscy uczestnicy seminarium podczas wizyty studyjnej w ogrodach wilanowskich, fot. Damian Makowski, 2020

JACEK KUŚMIERSKI

Mgr inż. architekt krajobrazu, specjalista ds. ogrodów historycznych w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, członek Polskiego Komitetu Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM-Polska) i Stowarzyszenia Architektury Krajobrazu (SAK) oraz współpracownik Europejskiego Szlaku Ogrodów Historycznych (ERHG). Jego zainteresowania badawcze obejmują kulturą historię ogrodów, konserwację zabytkowych założeń zieleni oraz muzealnictwo ogrodowe.

Kontakt: jkusmierski@muzeum-wilanow.pl

¹² J. Kuśmierski, Ł. Przybylak, A. Ziembleska, *op. cit.*, s. 164 i n.